

אדמות הבדווים בצפון – מאבק שלא צריך היה לקרות (חלק ב')

אמנון ברקאי ויוסף בן-דוד

אדמות שבמחלוקת והתביעות ל"חזקה"

נאמר כבר שהתביעות ל"חזקה", מצד בדוויי הצפון, הן רבות (ואנו מניחים שחלקן אפילו טרם עלה וככל הנראה יעלה במועד כלשהו). ההכרה בזכות החזקה של בדוויי הצפון איננה דומה כלל לזו של בדוויי הנגב. בעוד שלגבי בדוויי הנגב הייתה זו הצעת פשרה מצד המדינה – להכיר בזכותם לחזקה, כחלופה לתביעתם לבעלות מסוג ה"מולכ" על כל האדמות שהם תובעים (כ־800,000 דונם), מסתבר שלגבי בדוויי הצפון, רוב התביעות לחזקה נדחו ורק מעטים זכו בה. הרחייה נומקה בדרכים שונות: על סמך הנימוק של הוותק הדרוש לשם צבירת החזקה; קיומה של "חג'ג'יה" סתמית שקשה היה לראות בה תביעה לבעלות ממשית (הדין במושג החג'ג'יה להלן); רצון להיטיב עם "אנשי שלומנו" מצד הפקידות הממשלתית; ואפילו ריפיון וחוסר נחישות בפיקוח על שמירת אדמות המדינה. ביחס לאדמות הבדווים בצפון, ניתן לומר בוודאות, שה"חזקה" היא המצאה של מדינת ישראל,¹ ולא הייתה שום הצדקה להחיל את מימושה לגבי בדוויי הצפון (כמו לבדוויי הנגב), משום שהמדובר בהשתלטות על אדמות מדינה.

דוגמת המקרה של משפחת א־רחחאל והבעייתיות המשפטית של ה"חג'ג'יה בררנייה"

יש להקדים ולהביא דברי רקע לסיפור המעשה של משפחת א־רחחאל, משום שהוא מדגים באופן ברור את הנסיבות שבהן ממשיך להתקיים המאבק על הקרקע בין בדוויי הצפון לבין המדינה. אגב, המקרה מלמד גם על ההבדל בין בדוויי הנגב לבין בדוויי הצפון, שמלכתחילה ומאז הגירתם של האחרונים לארץ־ישראל, התקשו למצוא שטחים "פנויים" שיוכלו להשתלט עליהם כדרך שעשו בדוויי הנגב, או לכבוש אותם בכוח, כי כאן עמד לצד הפלאחים השלטון העות'מאני, שמחד גיסא לא היה נותן לכך יד, בהיותו שלטון מסודר, ומאידך גיסא לא היה מוותר על אדמותיו אלא מרצונו – כפי שאכן עשה.²

1 מנצור, ע', "ררצים להיאחו בקרקע", הארץ, 28.5.75.

2 אל-הבאיכני – ריאיונות אישיים.

מימוש מדיניות "ייהוד הגליל" (או עיבוי היישוב היהודי בגליל), שהחל בשלהי שנות ה-70', פגע באופן מדי באפשרויות המרעה של הכדווים, משום ששטחי המרעה כולם היו אדמות מדינה ולרוב בעלי העדרים המסחריים (קרי: עתירי המקנה) שבבעלותם היו סדרי גודל של מאות ראשי צאן ובקר. שנים ארוכות הם נהנו מן ההפקר, אך עתה לא נותרה ברירה אלא לעבור בן לילה לשיטות ממשק אינטנסיביות ולגידול בהמותיהם במכלאות ליד בתיהם. מתברר שכבר בראשית תהליך הקמת המצפים בגליל החזירה המדינה לידיה, בפעולה אחת, כ-20,000 דונם.³ יש להדגיש שהחזרת אדמות המדינה לידיה, חייבה אותה למחווה כלפי הכדווים, שהשתמשו בהן לצורכי מרעה, בכך שזרזה את מיסוד הבנייה הבלתי חוקית; זאת בהחילה את התכנון על חלק מיישוביהם הספונטניים, ובהסכמה שבשתיקה להעברת העדרים אל החוות החקלאיות ומשקי העזר בתוך היישובים. מאידך גיסא – הפועל היוצא של ההכרה ביישובים הספונטניים היה החלה של תכנון אורבני מסודר ושל הסדר קרקעות בשטחי תכנית המיתאר. ההסדר מוביל אותנו לדוגמה של משפחת א-רחחאל, שאדמות המריכה שלה נמצאו בתחומי היישוב "רומת אל-הב" (יישוב כדווי מוכר בגליל התחתון). את העדות על כך מעלה פארס אבר-ראפע, ממשפחת א-רחחאל.⁴

בשנת 1939 רכשה משפחת א-רחחאל מידי משפחת אל-מועד מהכפר צפון-יב (צפורי), חלקת קרקע בגודל של 155 דונם, באתר המכונה "פרוש רומאנה" ואשר עתיד להיות האתר שבו יקום היישוב הכדווי "רומת אל-הב". לשם מתן תוקף חוקי לעסקת הקרקע, נערכה "חגיגה ברנייה",⁵ כמקובל באותם ימים. החגיגה, מובאת בזה בהעתק של נוסחה הערבי המקורי, הן בכדי להמחיש ולהדגים את נושאה והן בשל ערכה ההיסטורי. ברור כי היה מעניין לתרגם לעברית את החגיגה אך הסתפקנו בציון שמות הצדדים לעסקה. החגיגה מהווה שטר-מכר מסורתי, דוגמת ה"סנד" אצל כדווי הנגב, ואשר הטאבו הכיר בתקפותו החוקית-למחצה.

תרגום חופשי של ה"חגיגה ברנייה"

המוכרים: הם האדונים הנכבדים מהכפר "צפון-יב" ממשפחת "מנעד" והם גם החתומים על החגיגה:

עבד אל-ע'ני מועד

סלים אל-מועד

מחמד עבד אל-ע'ני מועד

ואחמד עבד אל-ע'ני מועד

הקונים: החתומים על החגיגה הם:

עבדללה מוסא א-רחחאל

3 מאירי, ב', "משמר הגבול: אנו לא יודעים חכמות, ברגע שצף מכנה בלתי חוקי, יוצאים לשטח להרוס אדמות שדרות", מעריב, 22.4.81.

4 א-רחחאל, פארס וראפע, ריאיון אישי – לאב ולבנו, 4.11.93.

5 ראה תיאור מקרה א-רחחאל המהווה דוגמה להזדקקות לחגיגה ברנייה, שבעצם היא שטר-מכר חוקי-למחצה.

6 בשל הגבלת אורך המאמר מצד המערכת, לא יכולנו לתרגם את כל המסמך.

מחמד מוסא א-רחחאל
מחמד ח'ליל מוסא א-רחחאל
חליל אברהים בשיר א-רחחאל
סליימאן סעיד בשיר א-רחחאל

משיגשו נציגי הרשויות לערוך תכנון ליישוב הבדווי "רומת אל-הב", הם נתקלו בעובדה שלמשפחת א-רחחאל יש תביעה על שטח קטן, עליו עמד ביתם זה מכבר; ואילו על-פי הרישום שהיה בידי נציגי הרשויות, האדמה כלל לא הייתה מוסדרת; אדרבה, כאדמה בלתי מוסדרת היא שייכת בעצם למדינה — שהרי בתקופת המנדט האדמה הייתה שייכת לכפר צפון-יב, ומכיוון שבמלחמת השחרור נטשו אותה תושביה לחלוטין, הרי שהאדמה היא אדמת נפקדים (קרי: אדמת מדינה). כאן התברר ליורשי האדמה של משפחת א-רחחאל שאדמתם לא הייתה רשומה בספרי האחווה. יש לדעת שבזמנו, בכל עסקת קרקע שנערכה באמצעות "חגיג'ה ברנייה", דאג רוכש הקרקע להפקיד עותק מהחגיג'ה במשרדי האחווה בכדי להבטיח את זכותו. לא ברור מדוע וכיצד נעלמה החגיג'ה ממשרד הטאבו בנצרת, משום שלטענת המשפחה הם הפקידו שם עותק כשנערכה העסקה. בכדי להכריע בעניין, פנתה המדינה לבית-המשפט המחוזי בנצרת שיפסוק בעניין זה. בעקבות דיון משפטי פסק בית-המשפט שהאדמה אכן שייכת בדיון למשפחת א-רחחאל; ובעקבות כך אף חויבה המדינה בהוצאות המשפט. הרי המשפט ופסק-הדין הגיעו אל כל בדוויי הגליל, ששוכנעו מאז כי

בנושא הקרקע קיים צדק במדינת ישראל.⁷ ואולם, דעתם של נציגי הרשויות לא הייתה נוחה מכך, והם פנו בערעור לבית-המשפט העליון, לבטל את פסק-הדין של בית-הדין המחוזי ולהכריז על אדמת המריבה כאדמת מדינה. יש להבהיר כי קודם להגשת הערעור נעשה ניסיון מצד נציגי הרשויות (קרי: ממ"י) להגיע לפשרה עם המשפחה, לפיה יישארו בידי המשפחה כל אותם שטחים שעליהם בנו את בתיהם; השטחים הריקים הנותרים, לעומת זאת, יופקעו לטובת היישוב החדש.

המשפחה דחתה כל הצעת פשרה ולא הסכימה לוותר אפילו על דונם אחד. למגינת לבם של בני משפחת א־רחחאל הם הפסידו בערעור, בעוד שהמדינה זכתה בו. כיום, שנים לאחר אותו פסק-דין, אומרים חלק מבני המשפחה שמצדם היו מוכנים לפשרה "הוגנת", אך ורק מתוך הבנה לצורכי המדינה, ולא משום שוויתרו על זכותם, או שלא האמינו בצדקתם, ואולם הם לא יכלו לעמוד בלעג שהסביבה הייתה רוחשת להם, שכן לאדמה ערך מקודש בדיוק כקדושת המשפחה. עֶמְדָה זו קיבלה ביטוי בדבריו של המרואיין: "עב נתפהאם עלא אל-ארד, לאן זיהא זאי אל-ערד" (קשה להתפשר על האדמה, שהיא שווה לכבוד האישה). יחד עם זאת הקושי להגיע לפשרה נבע גם מגורמים הקשורים בזמן: כאשר אבי המשפחה רכש את האדמה היו הם שלושה אחים; ואולם כיום, לאחר הפשרה, צאצאיהם מונים כמה עשרות שהם יורשי האדמה, ועל-פי חישוב שלהם, כל יורש היה מקבל לא יותר מחצי דונם. יש להעיר, אגב, שבמהלך הפרשה לא עלתה מצד הברווים כל נימה פוליטית-לאומנית, אלא להפך, כפי שעולה מדברי אבו־ראפע: "מה שמקומם אותנו זו לא העובדה שאיבדנו חלק מהאדמה, בפשרה, אלא המחיר הכפול ששילמנו בעבורה — פעם ראשונה בכסף ופעם שנייה בדם בנינו. ועל המחיר הרגשי (אפילו אם היה סמלי) ששילמנו עקב קשירת גורלנו בגורל המדינה, שמימי ה'הגנה' ועד היום הוא מחיר דמים; ואחים לברית דמים (קרי: מדינת ישראל) יכלו לגלות יותר רוחב לב כלפינו. אך זהו דור אחר שאיננו בקיא בתרומתה הביטחונית של משפחת א־רחחאל, ושבת אל-הב בכלל". והדברים שנאמרו בערבית היו אלה (בקצרה): "נחנא, עאילת א־רחחאל דפאענא דיריבת דם פי דולאת אסראיל" (אנו בני משפחת א־רחחאל שילמנו מחיר דמים במדינת ישראל);⁸ והכוונה כמובן לשנים-עשר מבניהם שנפלו במילוי תפקידם בכל מערכות ישראל, וגם כיום, בביטחון השוטף. באשר לפשרה שלאחר פסק-הדין של בית-המשפט העליון — ממ"י הסכים להותיר בידי המשפחה כשני שלישים (מ-155 הדונם) מהאדמה, מתוך התחשבות באופי יחסיה עם המדינה וכוחות הביטחון. הבעייתיות של כל הפרשה ושל פסק-הדין היא בכך שאיש מהמסד לא טרח כלל להסביר למשפחה שמבחינה חוקית לא היה לה סיכוי; השארת 100 הדונם בידיה היא מחווה של לפנים משורת הדין, שאחרים במקומה לא היו זוכים בה — וזאת, כאמור, מתוך התחשבות ביחסיה המיוחדים עם המדינה. יתר-על-כן, השופטים השתכנעו שבני א־רחחאל נהגו בתום לב במשך כל הזמן. כרם, מֶעֱבֵר לנאמר עד כה, עולה שאלה יסודית אחת והיא: מדוע נמנעה משפחת א־רחחאל מרישום אדמתה בספרי האחוזה, או למצער — להפקיד שם את החג'ג'ה

7 עומר, אבו־אחמד, ריאיונות אישיים ממועדים שונים במשך שנת 1994.

8 א־רחחאל, פ' ובנו ר', בריאיונות שנערכו במועדים שונים במהלך 1994. שניהם נמנים על שבט אל-הב, הידוע בהזדהותו עם "המדינה שכדרך" וגם בהמשך, עד עצם היום הזה. תרומתם לביטחון היא מן המפורסמות ומכאן גם תסכולם, הנובע מתחושה של כפיות טובה של המדינה כלפיהם.

בררנייה, כמקובל אז. פסק־הדין עורר דיונים רבים בקרב בני השבט, ובאחת הפגישות עמם עלה הרהור של זקן בדווי שטען (בקול רם), כי בכדי להבין את הפרשה, יש לשוב אל ימי עריכת העסקה, בשנת 1939. זכור, האדמה נמכרה לרחחאל על־ידי כפרי מהכפר צפון־יה, וייתכן מאוד שהמוכר הונה את הקונה ומכר לו אדמה לא מוסדרת (קרי: אדמת מדינה=של שלטון המנדט). או, שבעצם מדובר באדמת "מוואת", ולכן לא טרחו להפקיד את החג'ג'יה במשרדי הטאבו. במהלך שנות ה־70 נתגלו תרמיות דומות של כפריים כלפי קונים בדווים, שכמובן תרמו להרחבת הסכסוך הקרקעי בין בדווי הצפון לבין המדינה, בגין גורם שלישי — נפקד מהמדינה. מתברר שפלאחים מכרו לבדווים אדמת מזרע שגבלה באדמת מוואת, והקפידו שהעסקה תיערך כ"חג'ג'יה בררנייה" ולא בטאבו, משום ששם הייתה מתגלה התרמית. מקרה א־רחחאל איננו יחיד ובעצם ימים אלה מתקיימים עוד שני דיונים משפטיים במקרים דומים, האחד של תושב "ביראל מכסור" והאחר מ"זוזיר". בשני המקרים המדינה אינה מוכנה להעניק אפילו זכות "חזקה" (קרי: אופציה לפיצוי כספי). אין ספק שכל המקרים הללו הם נדבך במאבק על הקרקע.

מדוע נזקקו הכדווים ל"חג'ג'יה בררנייה" ?

אם אכן רוב עסקאות הקרקע של בדווי הצפון היו חוקיות וחלקן המכריע אף נרשם בספרי האחוזה ("טאבו") — נשאלת השאלה: מדוע חלק מהבדווים נזקק ל"חג'ג'יה בררנייה" או ל"מזבטא" שהם שטרי־מכר חיצוניים (מעין זיכרון דברים) לטאבו? מתברר ששטרי־מכר אלה שירתו היטב, הן את הקונה הבדווי ולעתים גם את המוכר, הפלאח. הבדווי נהנה מדחיית תשלומי ה"זרקו" (מס קרקע), אף על פי שהיה מודע להצטברות חובו, משנה לשנה, בגין מס זה (עד לרישום התקני בטאבו). לפלאח (הישר) לא שינה הדבר אם העסקה נרשמה ישירות בטאבו או ב"חג'ג'יה". ואולם, היו מעטים שניצלו לרעה מצבים שבהם היה ברור להם שהקונה הבדווי לא "יטריח" עצמו לטאבו כדי להסב את החג'ג'יה לרישום התקני, ומכרו את האדמה פעם נוספת למישהו אחר. ואכן, זה אחד מהבירורים המשפטיים שהגיע לערכאות לאחר קום המדינה, כשהבדווי מאמין, לתומו, שהאדמה היא שלו, אך לפתע הוא נתקל בבעל־זכות שני על אותה אדמה.

מסתבר שהייתה סיבה נוספת להזדקקות ל"חג'ג'יה" והיא: מתן תוקף לעסקות קרקע על אדמות מהסוג של "גיפתליכ" (אדמות מדינה שהופקעו בעקבות ריב בין שני צדדים; כשהשלטון מפקיע את האדמה מבלי לברר למי הזכות על הקרקע). כמור־כן, נערכו עסקות קרקע על אדמות לא מוסדרות. למרות ששני הסוגים הללו (גיפתליכ ואדמות לא מוסדרות) הן אדמות מדינה, שכל מי שחשב שמתי שהוא בעבר הן היו שייכות לאבותיו או אבות אבותיו, ניסה להשתלט עליהן מחדש (אדמות שניתנו על־ידי האל לכל דיכפין — ריג'יאק אללה). יותר מאוחר, הסכסוך הקרקעי והדין המשפטי בו הובאו בפני ערכאות ישראליות.

כן מתברר, שגם המדינה "פותתה" לבצע עבירות על חוקי מקרקעין. אחת הדוגמאות לכך נתגלתה בעת שנוצר הצורך בהקמת היישוב הבדווי "רומת אליהב", שתוכנן וקם על אדמות לא מוסדרות.

מקורות חיכוך נוספים

1. תביעה להכרה על אדמות שנרכשו לפני קום המדינה ואשר עוררו בעיות לגבי תקפות הרכישות, משום שההוכחות לעסקות עוגנו ב"חג'ג'ה ברנייה" או ב"מזבטא" (דוגמת המקרה של משפחת א־רחחאל שהובא לעיל).
2. תביעה להכרה בבעלות על אדמות שניתנו לשבטים בשלהי התקופה העות'מאנית, דוגמת שבט "החג'ראת", שבעצם ימים אלה מסתיים הדיון המשפטי על הקרקע בעניינו.
3. הכרה ביישובים הלא מוכרים ("אנתישאר"), שהבנייה בהם בוצעה על אדמות שיש לגביהן קושאן, ורק בחלקן הן אדמות שב"חזקה".
4. התנגדות להפקעת אדמות של כדווים לטובת יישובים יהודיים. באופן קונקרטי מתקיים מאבק, כשנים האחרונות, בין מועצת העיר כרמיאל לבין כדווים הסואעד מהיישוב הבלתי מוכר "ראמיה", שאת אדמותיו הפקיעה המדינה לטובת כרמיאל עוד בשנות ה-60'. אולם התושבים הכדווים מנהלים מאבק עקשני על בתיהם ואדמותיהם (שבמקרה זה רשומות בטאבו כאדמה פרטית שלהם).

כאן המקום להגדיר את גבולות מאבקם של כדוויי הגליל, משום ש"המאבק על הקרקע בגליל חריף מאוד בין כה וכה, ולא רק בין מושבים לבין כפרים ערביים, אלא אפילו עם יישובים עירוניים".⁹ עובדה היא שהכדווים אינם רואים עצמם צד במאבק של היישוב הערבי על הקרקע, אף על פי שלא פעם הצהירו, כביכול, נגד הפקעת אדמות ככלל. ייתכן מאוד שמדובר במס שפתיים שאותו צריך לשלם למקרה שידקקו אי-פעם בעתיד לעזרת שכניהם הערבים מהכפר ומהעיר.

כבר עכשיו מתברר שפריסת היישובים מקשה על התכנון ועל ההחלטה לגבי מיקום השירותים הציבוריים, ובייחוד ליצירת אינטראקציה חברתית, שהיא כה חיונית לשם בניית קהילה בריאה ונקייה מ"קלקולי" השבטיות שאפיינו את האוכלוסייה עד כה (ראה מפת יישובי הכדווים).

מהשוואה בין הקמת יישובי הכדווים בצפון לבין הקמת יישובי הכדווים בנגב עולה, כי השוני הראשוני מתייחס לעניין הקרקע. הקמת עיירות הכדווים בנגב נעשתה תמיד על אדמות מדינה. שנית, לא היה שום מקרה של מיסוד יישובים ספונטניים (קרי: הכרה בבנייה בלתי חוקית), אלא אם כן נמצאו בשטח המתוכנן מבנים שנבנו עוד קודם לכן, ועל-פירוב לא קיבלו לגיטימציה; לעומת זאת, כל יישובי הכדווים בצפון קמו על גרעינים של בנייה בלתי חוקית, וכמעט תמיד על אדמות פרטיות. לידם של הכדווים, להבדיל זה יש חשיבות פסיכולוגית ומעשית, בשל תחושת השייכות למקום. ואולם מזכות זו לא נהנו כדוויי הנגב, שהממשלה דחתה תמיד את בקשתם למסד ולהכיר ביישוביהם הספונטניים. הערך המעשי של מיסוד היישובים הספונטניים בגליל, הוא ביכולתן של המשפחות שיש להן עודפי שטח (מעבר לצורכיהן למגורים), להקים עליהם את משקייהן העזר ו/או לשמור חלק מהם למגורי הדורות הבאים.

9 זהר, ג', "מביטים במפות וחולמים", מעריב, 29.11.92.

וכמובן, קיים ועומד ערכם הכלכלי של השטחים הרזרביים שמחירם עולה בהתמדה וכן עניין שמירת האופציה של מכירתם בעתיד, אם וכאשר יבשילו התנאים התרבותיים לכך (הסרת העכבה של אי-מכירת אדמה, כביכול). יש להדגיש, כי גם לגבי בדוויי הצפון, כמו לגבי בדוויי הנגב, תפיסת התכנון הממלכתית ליישוב הבדווים הייתה, ועודנה, אורבנית ולא כפרית, להוציא את המועצה האזורית יזרעאל שיזמה הקמה ומיסוד של חוות חקלאיות, על-פי תכנון מקורי ודרישת החוק.

יזא, אפוא, שבמאבק על (מעט!) הקרקע שיש לבדוויי הצפון, הם הצליחו לכפות את מבוקשם (בעזרת פטרוניהם הפוליטיים); מסתבר שרק בודדים נאלצו לוותר על מקום מגוריהם ולעבור ליישוב המוכר, כשהם מפוצים באדמה חלופית ובכל הפיצויים הנלווים למעבר – כגון פיצוי על מבנים, מטעים, מבני עזר, בורות מים וכיו"ב.

אולם כאשר מדובר בצורך לוותר על אדמות לטובת יישוב יהודי, גילויי האחוה נדחקים הצדה (כפי שהדבר עולה מהסכסוך עם הבדווים מהיישוב הבלתי מוכר "ראמיה").

כאמור, מאבק בדוויי הצפון על הקרקע התבטא על-פירוב בגילויי הקצנה ואלימות נקודתיים ובחלקם אף פגיעה בנציגי רשויות, ובניגוד לבדוויי הנגב – רק פעמיים הקיפו המחאה וההתנגדות את כלל האוכלוסייה. היו אלה שתי הפגנות המוניות של בדוויי הצפון מול בניין הכנסת. הראשונה תוארה קודם לכן במסגרת החלק הראשון של המאמר (קרקע 41), ואולם השנייה "לבשה אופי מתון יותר, אך הצטיינה בארסיותה כלפי המדינה ורשויותיה. הפעם היה לכם עניין עם אנשים יותר משכילים ומתוחכמים שבדבריהם נשמעו גם אזהרות לגבי המשך נאמנותם..."¹⁰

המסקנה המתבקשת מהדברים שתוארו לעיל (ואשר יש מי שיפטור אותם ב"לא תופסים אדם בצערו") היא, שהנאמנות וההזדהות של בדוויי הצפון (או של חלק מהם) הנה על תנאי. אך עצוב יותר לשמוע מפי צעירים בדווים, שברוב הסכסוכים עם המדינה היא מתרצה בסופו של דבר או נכנעת – "אז מדוע לא לתת לנו מראש את המעט המגיע לנו, לפני קלקול היחסים..."¹¹

דוגמת שבט ה"מזאריב"

לפנינו פרשה מאלפת שעניינה בשטח של 500 דונם, ששבט המזאריב קיבל אותו מהסולטאן הטורקי בעשור הראשון של המאה ה-20. שטח זה שרוי מזה זמן רב, עוד מימי המנדט הבריטי, בסבך משפטי והוא נגרר גם לערכאות במדינת ישראל; ובעצם ימים אלו עומדת להתקבל ההכרעה המשפטית עליו.

המדובר בשטח בגוש: 17303, חלקות 4, 6, שלגביהן תובע השבט בעלות מסוג ה"מולכ". אבו עיסאם טוען ששוב לפנינו פרשה של הונאה ונישול, הנגרמים מעובדת כוונתם של הבדווים כמו בעבר, אלא שההתדיינות והסכסוך הם כיום עם המדינה, הרואה עצמה בעלים חוקיים של אדמות

10 אל הב, א"ח, ובניו, שם, שם.

11 עדות משכיל בדוויי שביקש להישאר בעילום שם ואשר טענתו היא: כי "אם המצב יימשך אזי צפוי קרע בין הבדווים הצעירים לבין המדינה, וחבל!" (1)

אלה. לדברי זקני השבט, יוזמי התרמית, בתקופת המנדט, היו כפריי מעלול שבקרבת כפרם מצוי שטח המריבה, שמשום מה הצטמצם במהלך הדורות לכדי 275 דונם. ככל הנראה, משפחת סורסוק,¹² שמעולם לא חסרו לה אדמות, שמה ידה גם על שטח זה — בטענה ששבט המזאריב רשם אותו על שמה, בשלהי השלטון העות'מאני, בגלל חוסר היכולת לשלם את ה"ורקו" (מס הקרקע). הם מזכירים, משום מה, גם את קרן קימת לישראל כשותפה לקנוניה, בהיותה מעוניינת בשטח שאותו קנתה (או התכוונה לקנות) מידי משפחת סורסוק; ומעורבות קק"ל החלה עם תחילת המנדט, והפגישה את סורסוק וקק"ל כצדדים לעסקות קרקע רבות. המשך סיפור המעשה בראשית 1921, כאשר פרצו סכסוכי דמים בין תושבי הכפר מעלול לבין שבט המזאריב¹³ על זכויות רעייה ובעלות על שטחים אלה.

כאמור, לסכסוך הצטרפה גם קרן קימת שהייתה בעלת עניין בשטח זה; וכבר באותה שנה החלה הפרשה להתברר בבית-משפט בכיירות (אולי משום שסורסוק, כתושב לבנון, משך את הדיון במשפט לכיירות). בפסיקתו חילק בית-המשפט את זכויות הצדדים כדלקמן: הברווים משבט המזאריב יהיו רשאים לקושש עצים להסקה בשטח. לעומת זאת כפריי מעלול יהיו רשאים לרעות את בהמותיהם בשטח המריבה; ואילו קרן קימת תהיה רשאית לבצע, באותו שטח, נטיעות. בתביעה התברר שמשפחת סורסוק היא הבעלים החוקיים של שטח המריבה, משום שהיא יכלה להציג בפני בית-המשפט מסמכים חוקיים על בעלותה על הקרקע. ואולם, לפסיקת בית-המשפט לא היה ערך מעשי. ראשית, משום שהברווים המשיכו לטעון לבעלותם ובכך להפריך, כביכול, את בעלותו של סורסוק, שגזל מהם לטענתם את האדמה במרמה. אגב, לכפריים ממעלול לא הייתה בעצם שום עילה לתביעת בעלות, אלא רק לשמירה על זכות הרעייה וקישוש עצי הסקה (וגם על אלה היו מוכנים להיאבק בכוח). בינתיים התברר, שבלא ידיעת בריווי המזאריב והכפריים, התנהל מו"מ בין סורסוק לבין קרן קימת, למכירת השטח לשימושו של המושב נהלל, שהוקם בשנת 1921 (הראשון בארץ-ישראל). משמע, העסקה התבצעה כשסכסוך הקרקע היה בעיצומו. משיצאו לממש זכותם על האדמה שנרכשה בעבורם על-ידי קרן קימת והחלו לנטוע את השטח, נתקלו חברי נהלל ברועים בריוויים וברועים כפריים שהפעילו הפעם כוח ואלימות שבגינה הגיעו לבית-המשפט המחוזי בנצרת. הסכסוך הסתיים בבוררות מוסכמת, תוך ויתור על דיון בערכאות. הן הברווים והכפריים והן חברי נהלל הסכימו שהבוררות תתקיים בפני קצין משטרה בריטי בשם ת'ורן, שנתן, כמוכן, תוקף משפטי לבעלות של קרן קימת על הקרקע, שכן נרכשה כחוק. לערבים, לעומת זאת, הותיר את זכות הרעייה והקישוש. הדיון המשפטי בפרשה זו ניתן בשלהי התקופה העות'מאנית, עבר לתקופת המנדט הבריטי ועומד להסתיים בערכאות בבית-המשפט.

12 משפחת סורסוק נודעה, במהלך המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, כמשפחת בנקאים לבנונית, שבה כלטו מספר אפנדים שהצטיינו בעסקות הקרקע שביצעו בצפון ארץ-ישראל — פלשתינה, ובין היתר — עסקות הקרקע עם התנועה הציונית.

13 מזאריב, מ', ריאיון אישי מיום 12.7.95; מכונה גם אבו עיסאם, ונחשב לאחר מנכבדי השבט, אך ידיעתו ומיומנותו הן בעיקר בנושא האדמות בכלל וסכסוכי קרקע כפרט.

המקרה של "ראמיה" — מאבק בצל מחדל

ראינו לנכון לחתום את המאמר במקרה של "ראמיה", יישוב שאוכלוסייתו שרויה בעימות קרקעות ממושך, עימות שהוא סימפטומטי למאבק הכדווים בצפון על אדמותיהם. "ראמיה" הוא שם של יישוב בלתי מוכר. אוכלוסייתו מונה כ-120 נפשות, והם מהווים משפחה מורחבת אחת הנמנית על שבט סואעד (המאופייין בפזורה בגליל). למעשה לא מדובר כאן ביישוב אלא בפזורה של מבני מגורים ומשקי-עזר בדרום-מערב העיר כרמיאל, שעשויים מעצים ופחים. לקבוצה זו בעלות פרטית על כ-150 דונם אדמה ש"נבלעו" בגבולות המיתאר של כרמיאל. הצורך בהרחבת שטחי המיתאר של כרמיאל, הכוללים גם את השטח של ראמיה, שאוכלוסייתה מתנגדת, כמובן, מכול וכול להפקעתם, ואף לכל הפתרונות שהוצעו עד כה. והנה, במשך השנים האחרונות התפתח במקום סכסוך הלוכש סממנים וממדים של מאבק שיצא מכלל שליטה של הנוגעים בדבר. החשיבות של דוגמה זו בכך שהיא מדגימה כיצד מתפתח סכסוך קרקע מקומי לממדים מוגזמים ואשר אותו מנצלים, בסופו של דבר, גורמים לאומניים חיצוניים, המצטרפים למאבק הלאומי-הערבי על אדמות הגליל.

החקירה בשטח מעלה שאדמת אנשי "ראמיה" הופקעה כבר בשנת 1976, כאשר המשפחה שישבה שם (במספר אוהלים) קיבלה מנציגי מ"י צו פינוי.¹⁴ יתר-על-כן, על-פי עדותו של אחד מפקידי מ"י, הוא עצמו סייע בפינוי אנשי "ראמיה" מהמקום, באמצע שנות ה-60; הוא קיפל אז את האוהלים והעמיס אותם על גבי משאיות שהובילו את הכדווים לכפר הסמוך "נחף".¹⁵

מן העבר האחר עולים דברי הכדווים, המוצאים ביטויים מעל גבי העיתונות (הכתובה והמצולמת), וכך מתברר שהם מתעלמים מעובדת העתקת מגוריהם בשנות ה-60' ל"נחף". גם לאחר שחזרו לשטח, נוח היה להם לטעון שדבר ההפקעה המחודשת, בשנת 1976, בא להם כ"הפתעה" וכי הפעם לא טרחו למסור לידיהם צווי פינוי (דבר שכמובן יוכחש מכול וכול על-ידי פקידי מ"י). הכדווים עדיין מאמינים שכל גורם תקשורתי שניתן לגייסו, יוכל לסייע להם לביטול הגזרה, תוך התעלמות מעובדת עבריינותם הקשורה בעצם פלישתם מחדש לשטח המופקע.

עדות מפי איש שבט הסואעד (עליו נמנים אנשי "ראמיה") אינה פוסלת את האפשרות שאנשי "ראמיה" זוכים כיום לעירוד מהצלחת הכדווים מהר הנגב — שגיוס אמצעי התקשורת לצדם הוא שהכריע ב"הכנעת הממשלה" בסכסוכם עמה.¹⁶ ואכן, אמצעי התקשורת היטיבו לתאר את "ראמיה" בצבעים העגומים ביותר (ובאמת, במציאות התמונה היא אכן כזו): ילדים המתגוללים בזבל, בתים ללא תשתיות פיזיות, ללא חיים ושמחה, כאילו המדינה מתנכלת להם בכוונה תחילה. למרבה הצער, שום הסבר ותירוץ של נציגי הרשויות אינם יכולים לעמוד בפני התיאורים הפלסטיים, יהיו סיבותיהם

14 שלח, ע', "כרמיאל נגד ראמיה, אדמה חמה", מעריב, 11.11.92.

15 ברקאי, א', ריאיון אישי מיום 30.8.93.

16 כזכור, שבע משפחות מהרהנגב שבתו מול משרד ראש הממשלה כחצי שנה מאוגוסט 1993, כאשר אמצעי התקשורת, ובייחוד התקשורת המצולמת, קתעדים תמונת מצב עגומה שאיננה מחמיאה למדינה; ובסופו של דבר הם מקבלים את מבוקשם. בדוויי ראמיה הניחו שכך יקרה גם אצלם.

אשר יהיו; אלו לא יוכלו לשכנע שאכן כזאת קורה במדינת ישראל (!). אין ספק כי הצד של המדינה נמצא, מבחינה הסברתית, בנחיתות מול הני"ל; וקשה יותר הידיעה שהמדינה איננה מגיבה ואיננה עושה בתחום זה, והשטח עומד פרוץ לכל מי שרוצה ואכן מנצל אותו למימוש אינטרסים מוגדרים. אין ספק שמקרה "ראמיה", שזכה לסיקור נרחב והעמיד (ומעמיד) את המדינה ונציגיה באור שלילי, איננו רק תוצאה של התעקשות הברווים להיאחז באדמותיהם, אלא, בראש ובראשונה, אזלת יד של מי שתפקידו היה לשמור על אדמות המדינה, בתקופה שבין פינוי אנשי "ראמיה", באמצע שנות ה-60' (ההתעלמות מחזרתם לשטח המריבה) לבין מועד כלשהו במהלך שנות ה-60' ועד לשנת 1976; בשנה זו הוצאו צווי הפינוי (קרי: ההפקעה). אזלת היד היא אכן קשה ונוקבת, ביחוד כשצפוי היה שהברווים יחפשו את רקע הריפיון ויפלושו מחדש לאדמותיהם; שהרי כזו הייתה דרכם מאז ומתמיד. כשהם חשים בהתרופפות השלטון, הם מנסים מזלם להשתלט מחדש על אדמות לא להם.

נראה שגם "ההתעוררות" של גורמים ממשלתיים ומוניציפליים בשלוש השנים האחרונות לחפש אחר פתרון הולם, הביאה יותר נזק משהועילה. אחת ההצעות לסיום הסכסוך באה דווקא מכרמיאל, וגרסה את שילובם של הברווים כשכונה בתוך היישוב. לתכנית זו קמו מיד מתנגדים, שגישתם לא הייתה נקייה מסממני גזענות.¹⁷

כן התברר, שהגוף שמתקרא "הוועד לדו-קיום" בכרמיאל, היה בין המתנגדים ליישוב בדרווי "ראמיה" בעירם.¹⁸ גם התייחסותו של ראש העיר, כאילו הברווים מ"ראמיה" משלמים את מחיר ייחוד הגליל (אם לכך התכוון) איננה מוסיפה לתדמיתה של המדינה; ומוטב שהטיפול, במיוחד במקרה זה, יצא מתחומי המינהל והמשפט היבשים וילבש אצטלה אנושית. קברניטי המדינה והחברה, שטובת הברווים והמדינה לנגד עיניהם, בוודאי לא היו רוצים שייחוד הגליל יכלול מעשים (ומחדלים) כפי שנעשו לתושבי "ראמיה".

סיכום

לא במקרה קבענו/ניסחנו את כותרת המאמר: "...מאבק שלא צריך היה לקרות", ויאה היה לפרש אותה במילים: כל נהפוך את בדרווי הצפון – האוהדים – לאוכלוסיית עימות. כאן המקום לערוך השוואה עם בדרווי הנגב, שאצלם הקונפליקט הקרקעי נושא אופי של עימות;¹⁹ וייעשה עוול לברווי הצפון אם בעיית הקרקע שלהם תשווה לזו של בדרווי הנגב. ואכן, קיימים הבדלים, עקרוניים ומעשיים, המצדיקים את השוואת בהתייחסות אל שאלת הקרקע של שתי האוכלוסיות:

1. היקף תביעות הקרקע של בדרווי הצפון ניתן לביטוי במונחים של אלפי דונמים בודדים, בעוד שבדרווי הנגב תובעים מהמדינה כ-800,000 דונם, ויש אף המדברים על מיליון וחצי דונם.

17 גילת, א', "לא בחורף, לא בחו"ל", מעריב, 25.8.92.

18 אדמון, ת', "לא בחוכנו", מעריב, 21.9.92.

19 בן-דוד, י', "הקונפליקט הקרקעי בין בדרווי הנגב לבין המדינה – היבטים היסטוריים, משפטיים ואקטואליים", קרקע, 40, המכון לחקר שימושי קרקעי, ירושלים, עמ' 61-91.

מטבע הדברים, תביעות בהיקף כזה יוצרות מגוון עצום של גילויים – משפטיים, פוליטיים, חברתיים ואחרים – הזוכים להד תקשורתי מתמיד.

2. מרב אדמות הברווים בצפון הן מסוג ה"מולכ" (אדמות פרטיות על-פי חוק), שממילא היקפן מצומצם. לעומת זאת, כל האדמות של בדוויי הנגב מוגדרות כאדמות שב"חזקה" – זכות שהוענקה להם על-ידי המדינה.

3. בעיית הקרקע של בדוויי הצפון נובעת מתביעתם להכרה ביישוביהם הספונטניים ולא לעצם ההכרה באדמותיהם. לעומת זאת, תביעתם של בדוויי הנגב היא להמיר את זכות ה"חזקה" לזכות ה"מולכ". ומעבר לכך, הם רואים בפתרון בעיית הקרקע תנאי ליחסיהם עם המדינה, בכל התחומים.

4. כללית, היחסים בין בדוויי הנגב לבין המדינה מבטאים מצב של קונפליקט מתמשך, שלא נעדרות ממנו תופעות של הקצנה ולאומנות. לעומתם, בדוויי הצפון עשו כבר-דרך ממשית בהשתלבותם במערכת המדינה והחברה הישראלית. בולט בעיקר חלקם במערכת הביטחון הזוכה להבלטה כל אימת שהם שוכלים חיילים הנופלים (בשנים האחרונות) בחזית הלבונית. לכן גם לא יפלא שבדוויי הצפון דוחים את הניסיונות של גורמים לאומניים לנצל את בעיית הקרקע ומצוקות אחרות כדי להרחיק אותם מאהדתם למדינה.

מסקנת הדברים שנאמרו לעיל, יחד עם כל הנאמר במאמר (על שני חלקיו): שמוטב היה שהמדינה תימנע מעימות עם בדוויי הצפון, גם אם מדובר בווייתור על קרקע (משאב לאומי!) שהיקפה אינו עולה על מאות דונמים. כל יישכח שכל יישובי הברווים בצפון קמו סביב גרעיני בניינים שהקימו הברווים ללא תכנון ואישור; והתעקשותם המתמדת הביאה לכך שהמדינה תמיד חזרה בה מהתנגדותה להכיר ביישוביהם הספונטניים. יתר-על-כן, לכל יישוב כזה צורפו אדמות מדינה בהיקף העולה במאות אחוזים על האדמות הפרטיות של הברווים. ייתכן מאוד שהמודל הזה, של קביעת עובדות מצד הברווים בבניית בתים בניגוד לחוק, ניסיונות המדינה להרוס אותם, ניסיונות הברווים להתנגד ולזכות בהכרה בבנייה הבלתי חוקית, הרבה דיונים משפטיים ופוליטיים המלווים במרירות גדולה ויצירת משקעים קשים, כל אלו מביאים, בסופו של דבר, להתכופותה של המדינה ולמתן אישור והכרה ביישובים הספונטניים. "אם כך קורה בסופו של דבר, למה צריך את כל התהליך המרגיז והמכאיב. האם זה לא עושה רושם שהמדינה צריכה את כל הטקס הזה, בכדי להימנע מביקורת של הקנאים לנכסי האומה [הקרקע] היהודיים, וכן מביקורתם של מגזרים אחרים במיעוט הערבי שיתבעו זכות דומה לזו הניתנת לברווים: מתנות קרקע, ובהיקפים גדולים – חינוס!" דעה זו הביע בדוויי מהכפר טובא, המשוכנע שיש מדיניות חסויה ונטיית-חסד כלפי הברווים, שהרי "בנושא היישוב והקרקע, המדינה הייתה זו שהתכופפה, אך בכדי לעמוד בפני ביקורת ולחצים מצד מגזרים אחרים, היא מתעקשת על דברים הנראים קטנים, כמו כמה מאות דונמים שהיו, אולי, מבטלים לחלוטין את בעיית הקרקע של בדוויי הצפון".²⁰

